

JERZY GAUL
Warszawa

POŻEGNANIE Z MONARCHIĄ HABSBUURSKĄ*

Okazją do niniejszej refleksji nad drogą Polaków do niepodległości w zaborze austriackim stała się książka Jerzego Zbigniewa Pajaka, poświęcona, jak pisze we wstępie jej Autor, procesowi kształtowania się świadomości narodowej mieszkańców Galicji w latach 1914–1918, ze szczególnym uwzględnieniem społeczności polskiej i ukraińskiej i ich wzajemnych relacji, a także losu społeczności żydowskiej. Autor deklaruje również chęć przebadania procesu emancypacji mieszkańców Galicji od zaborczego państwa. Do zrealizowania tak zakreślonego tematu kluczowe jest ustalenie czynników kształtujących postawy narodowe i polityczne. Badacz podkreśla trudności ze znalezieniem obiektywnych wyznaczników i, nie podejmując głębszej refleksji teoretycznej, zadowala się konstatacją, że kształtowanie się „świadomości narodowej, a także większych grup społecznych, jak też poszczególnych jednostek, dokonuje się w konfrontacji ze sprzecznymi zazwyczaj zapatrywaniami i sądami” (s. 9). Nieprzypadkowo zatem głównym wątkiem książki stał się spór polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią. Wypada jednak podnieść wagę także innych ważnych czynników kształtujących postawy narodowe i polityczne społeczeństwa Galicji, omawianych wprawdzie przez Autora, ale niekonsekwentnie. Wśród nich istotną rolę odegrało postępowanie władz austriackich, z których uścisku, z pewnością łżejszego niż innych zaborców, mieszkańcy Galicji wyzwolili się jesienią 1918 r. Przy omawianiu tego wątku uwzględnić trzeba jednak nie tylko władze lokalne, z którymi spotykali się bezpośrednio przedstawiciele społeczeństwa galicyjskiego, co śledzi Autor, ale także władze centralne, przebywające daleko w Wiedniu, ale podejmujące kluczowe decyzje w sprawie losów Galicji. J. Z. Pajak jest zresztą tego świadomy, gdyż pisze, że I wojna to okres, w którym rozstrzygającym czynnikiem w sporze Polaków i Ukraińców była monarchia habsburska. Na kształtowanie się postaw politycznych i narodowych

* Na marginesie pracy: Jerzy Z. Pajak, *Od autonomii do niepodległości. Kształtowanie się postaw politycznych i narodowych społeczeństwa Galicji w warunkach Wielkiej Wojny 1914–1918*, Kielce 2012, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, ss. 414.

mieszkańców zaboru austriackiego wielki wpływ miały także Kościoły, zwłaszcza rzymskokatolicki i greckokatolicki.

Możliwość zrealizowania celów badawczych uzależniona jest od źródeł będących do dyspozycji Autora. J. Z. Pająk podkreśla swoją szeroką, kilkuletnią kwerendę przeprowadzoną w archiwach lwowskich, zwłaszcza w zespole Namiestnictwa Galicji oraz w innych instytucjach autonomicznych, których dopełnieniem było przebadanie akt przechowywanych w archiwach polskich — w Krakowie, Przemysłu i Tarnowie. Uczony deklaruje, że archiwalia znajdujące się w zespole Namiestnictwa Galicji pozwalają „z niewielkimi wyjątkami na odtworzenie w miarę całościowego obrazu stosunków panujących w tym czasie w zaborze austriackim”. Jego zdaniem obraz wyłaniający się z analizy akt urzędowych „jest jednak dość jednostronny i dla czasów wojny malowany czarną barwą” (s. 10), dlatego konfrontuje akta państwowe z dokumentacją wytworzoną przez instytucje poza państwowe: Koło Polskie w Wiedniu, Naczelny Komitet Narodowy (NKN) w Krakowie, Polską Komisję Likwidacyjną (PKL) w Krakowie, Naczelną Ukraińską Radę Narodową w Wiedniu. Przekonanie o dysponowaniu wystarczającym zasobem źródeł uspiło nieco uwagę Autora, gdyż nie konfrontuje on zebranych archiwaliów z materiałami z archiwów austriackich, o których istnieniu nawet nie wspomina. A przecież w Austriackim Archiwum Państwowym w Wiedniu (w oddziałach Allgemeines Verwaltungsarchiv, Kriegsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv) przechowywana jest pozostałość aktowa wielu centralnych instytucji monarchii austro-węgierskiej, takich jak austriacki rząd, ministerstwa, Sztab Generalny, Biuro Ewidencyjne, Oddział Informacyjny, Wojenny Urząd Nadzoru itd.¹ Ich odpisy, chociaż trafiały do pozostałości aktowej urzędów galicyjskich, nie zawsze zachowały się kompletnie, co nieuchronnie ogranicza bazę źródłową i sypczy perspektywę badawczą².

Książka J. Z. Pajaka składa się ze wstępu, czterech rozdziałów o układzie chronologiczno-problemowym i zakończenia. W pracy nie zabrakło, oprócz bibliografii, indeksów osobowych i geograficznych, także obfitego materiału ilustracyjnego w postaci ilustracji, tabel i map. Na końcu książki Autor zamieścił obszernie aneksy: kierownictwa Powiatowe Głównej Ukraińskiej Rady (1914); wykaz inteligentów staroruskich aresztowanych przez władze austriackie pod zarzutem sprzyjania Rosji (sierpień 1914); wykaz miejscowości, w których wojska rosyjskie dokonały pogromów ludności żydowskiej; wykaz struktur terenowych NKN w Galicji (1916); składy osobowe Komitetów Narodowych NKN (1916); dokumenty z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie dotyczące protestów polskich przeciw postanowieniom pokoju brzeskiego (luty 1918). Autor w zbyt du-

¹ *Polonika w Austriackim Archiwum Państwowym / Polonica im Österreichischen Staatsarchiv 1772–1918*, oprac. J. Gaul, Warszawa 2003. W przewodniku znajduje się wykaz zespołów zawierających archiwalia dotyczące także Galicji.

² J. Z. Pająk zaledwie w kilku przypadkach powołuje się na odpisy dokumentów pochodzących z ministerstw austriackich. Ponadto w aneksie z dokumentami w kilku miejscach przytacza fragmenty pisma Ministerstwa Wojny z 5 kwietnia 1918 r. w sprawie polskich demonstracji.

zym stopniu cytuje obszernie fragmenty wspomnień i liczne dokumenty, często o bardzo podobnej treści, tak w tekście, jak w przypisach, zapominając, że umieścić w książce aneksy.

W rozdziale 1 badacz podaje podstawowe informacje dotyczące władz i administracji, stosunków narodowościowych i religijnych, stosunków politycznych i ustrojowych w Galicji. Niewątpliwie parlamentaryzm i rządy prawa wprowadzone w części austriackiej monarchii dualistycznej w drugiej połowie XIX w. były czynnikiem stanowiącym o atrakcyjności dla Polaków Galicji w porównaniu do innych zaborów, zwłaszcza rosyjskiego³. J. Z. Pająk słusznie podkreśla ogromne zróżnicowanie społeczności galicyjskich ze względu na język i religię oraz na czynniki, które utrudniały procesy krystalizacji świadomości narodowej (np. przemieszanie na obszarach granicznych, małżeństwa mieszane, słaba znajomość języka literackiego). Omawia stosunki religijne w Galicji, przedstawiając najważniejsze wspólnoty wyznaniowe – rzymskokatolicką, greckokatolicką, protestancką, żydowską. W uzupełnieniu wywodów Autora podkreślić trzeba wpływ Kościoła rzymskokatolickiego na postawy Polaków. Przed wojną wielu księży katolickich swoimi patriotycznymi kazaniem i udziałem w manifestacjach z okazji rocznic narodowych kształtowało świadomość mieszkańców Galicji. Szczególną rolę odegrał biskup sufragan lwowski Władysław Bandurski, członek Komitetu Grunwaldzkiego, powołanego dla uczczenia 500. rocznicy bitwy, w obchodach której 29 czerwca 1910 r. wzięli udział wszyscy biskupi lwowscy. W 1912 r. Bandurski zaangażował się w obronę Chełmszczyzny, obejmując patronat nad akcją protestacyjną. O wielkiej roli biskupa tak pisał lider Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast” Jan Dąbski: „Biskup swoimi kazaniem zrobił więcej dla unarodowienia ludu polskiego niż całe instytucje oświatowe”⁴. Na okres przedwojenny datują się początki zaangażowania Bandurskiego w akcję niepodległościową⁵.

Autor przedstawia polskie i rusińskie partie polityczne przed wybuchem wojny oraz przyjmowane przez nie orientacje polityczne, podkreślając znaczenie grupy Józefa Piłsudskiego dla konsolidacji środowiska niepodległościowego. Zwraca też uwagę na opór działaczy narodowej demokracji z Galicji w przyjmowaniu orientacji na Rosję i konsolidację tego środowiska w Centralnym Komitecie Narodowym (CKN) we Lwowie. Podkreśla też, że specyfika odrodzenia narodowego wśród ludności rusińskiej na terenie Galicji polegała, z jednej strony,

³ J. Buszko, *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918*, Warszawa 1996. O udziale Polaków w rozwoju parlamentaryzmu w monarchii habsburskiej w latach 1848–1918 przypomina wystawa zorganizowana przez Stację PAN w Wiedniu, Austriackie Archiwum Państwowe i Archiwum Parlamentu w Wiedniu prezentowana w latach 2011–2013 w Wiedniu, Monachium, Krakowie, Warszawie i Rzeszowie — *Viribus Unitis? Polnische Parlamentarier in der Habsburgermonarchie 1848–1918. Ausstellungskatalog*, Wien 2011; *Viribus Unitis? Polscy parlamentarzyści w monarchii habsburskiej 1848–1918 / Polish parliamentarians in the Habsburg monarchy 1848–1918*, red. B. Górka, Kraków 2012.

⁴ W. J. Wysocki, A. C. Żak, *Biskup Władysław Bandurski*, Pruszków 1997, s. 37.

⁵ M. Piela, *Udział duchowieństwa w polskim życiu politycznym w latach 1914–1924*, Lublin 1994, s. 69–70.

na wzmocnieniu przedstawicieli orientacji narodowej, określających się jako Ukraińcy i opowiadających się za rozwiązaniem sprawy ukraińskiej w ramach monarchii habsburskiej, i — z drugiej — na malejącym wpływie zwolenników orientacji moskalofilskiej.

W rozdziale 2 Autor opisuje okoliczności, które doprowadziły do zajęcia przez wojska rosyjskie dużej części zaboru austriackiego. Odczucia mieszkańców Galicji na wiadomość o wybuchu wojny można określić jako entuzjastyczne i lojalistyczne wobec monarchii. Dotyczyło to także partii i stronnictw politycznych, w tym skupionych w CKN, który poczuł się zmuszony do opowiedzenia się za Austrią. Na ewolucję postaw politycznych elit galicyjskich wpływ miała działalność irredentystów z Piłsudskim na czele i wkroczenie oddziałów strzeleckich, pod których komendę przechodzili Drużyny Bartoszowe i Sokole, do Królestwa Polskiego. To z kolei wywołało reakcję CKN, obawiającego się utraty wpływów. Jak słusznie pisze J. Z. Pająk, sposobem marginalizacji akcji strzeleckiej w Królestwie Polskim było jej zamknięcie w ramach galicyjskich. Konserwatyści z kolei widzieli potrzebę legalności i włączenia ruchu do realizacji trialistycznej koncepcji rozwiązania sprawy polskiej. Utworzenie wspólnej reprezentacji politycznej NKN umożliwiły rozmowy z Armeeoerkommando (AOK) i zgoda na utworzenie Legionów Polskich. Trudno zrozumieć powód podkreślania przez Autora powściągliwego stosunku socjalistów do Legionów, skoro nie brak dowodów wskazujących na ich bliskie związki z ruchem irredentystycznym, udział w NKN, a także w czynnie Legionów Polskich, w szeregach których walczyli także socjalistyczni posłowie do parlamentu wiedeńskiego⁶. Jedność Polaków z Galicji nie trwała jednak długo i doszło do jej rozbitcia, gdyż, z jednej strony, obóz narodowy nie aprobował politycznej działalności Piłsudskiego w Królestwie, a drugiej, pod wpływem porażek c. i k. armii i wkroczeniu wojsk rosyjskich do Galicji, część liderów dawnego CKN nawiązała kontakty z rosyjskimi czynnikami politycznymi. W rezultacie doszło do likwidacji Legionu Wschodniego i wystąpienia narodowych demokratów z NKN. Wydarzenie to pogłębiło negatywny stosunek władz austriackich do tego kierunku politycznego⁷.

Jak pisze J. Z. Pająk, wybuch wojny większość polityków ukraińskich uznała za wyjątkową okazję do realizacji programu narodowego: wyzwolenia przy pomocy państw centralnych spod panowania rosyjskiego tzw. Wielkiej Ukrainy i utworzenia na jej obszarze niepodległego państwa ukraińskiego, a w ramach Austro-Węgier — ukraińskiego kraju koronnego. Te plany nie były całkowicie nierealne, gdyż wśród niektórych przedstawicieli władz austro-węgierskich pojawiła się koncepcja podziału Galicji na część zachodnią i wschodnią oraz utworzenia osobnego kraju koronnego o przewadze ludności ukraińskiej. Alexander Hoyos, szef gabinetu

⁶ Zob. I. Daszyński, *Pamiętniki*, t. 2, Kraków 1926, s. 155 nn.; I. Florczak, *Jędrzej Moraczewski. Socjalista, poseł, legionista. Z autonomicznej Galicji do niepodległej Polski*, Łódź 2009, s. 165 nn.

⁷ J. Gaul, *Służby wywiadowczo-informacyjne Austro-Węgier wobec radykalnego ruchu niepodległościowego w Królestwie Polskim 1914-1918*, Warszawa 2006, s. 89-90.

Ministra Spraw Zagranicznych Leopolda Berchtolda, oświadczył 6 sierpnia, że cała Polska musi być zjednoczona z Galicją, natomiast Galicja Wschodnia oddzielona dla Ukraińców⁸. Szef Sztabu Generalnego gen. Franz Conrad von Hötzendorf w rozmowie z prof. Josephem Redlichem przeprowadzonej 26 sierpnia tr. w Przemyśle był natomiast przeciwny utworzeniu Wielkiej Ukrainy jako państwa buforowego między Rosją i Austrią, gdyż nie wierzył w zaangażowanie Rusinów w powołanie własnego państwa i ich zdolność do tego⁹.

Zaletą pracy J. Z. Pajaka jest kompleksowe uwzględnienie losów społeczności ukraińskiej i żydowskiej w Galicji w latach 1914–1918. Niekiedy odnieść można jednak wrażenie, że odbywa się to kosztem analizy czynników kształtujących postawy polityczne i narodowe ludności polskiej. Na przykład badacz przypomina, że większość hierarchii i kleru Kościoła unickiego wraz ze swym metropolitą wspierała działania podjęte przez ukraiński ruch narodowy, a apb Andrzej Szeptycki wyznaczył księży greckokatolickich na kapelanów Legionu Ukraińskiego i w liście do wiernych apelował, aby dotrzymali przysięgi austriackiemu cesarzowi. Na próżno jednak szukać w omawianej książce informacji o stosunku duchowieństwa rzymskokatolickiego do wybuchu wojny. Przypomnijmy zatem, że w galicyjskich kościołach odbywały się nabożeństwa za powodzenie oręża austriackiego odprawiane „z nakazu władz, albo z własnej gorliwości, przez wszystkich niemal księży”¹⁰. Bp Bandurski odprawił 5 sierpnia mszę świętą w archikatedrze lwowskiej, a po jej zakończeniu pobłogosławił wyruszające na bój oddziały strzeleckie¹¹. O wpływach Kościoła katolickiego na ziemiach polskich wiedziały dobrze władze austriackie i od sierpnia 1914 r. podjęły starania w celu wykorzystania go do utwierdzenia ludności polskiej w słuszność popierania katolickiej dynastii habsburskiej w toczącej się wojnie¹².

Na kształtowanie się postaw politycznych i narodowych mieszkańców Galicji, jak słusznie podkreśla J. Z. Pajak, wpływała rywalizacja polsko-ukraińska. Obie strony opowiedziały się za Austrią i przeciw Rosji, lecz od początku nie szczędziły wobec siebie oskarżeń. Przykładem tego jest interwencja posłów do parlamentu wiedeńskiego w c. i k. Ministerstwie Wojny na początku sierpnia 1914 r. Posłowie Mikołaj Wassilko i Eugeniusz Oleśnicki poinformowali ministra o sytuacji politycznej w Galicji Wschodniej. Oskarżyli polskich urzędników i ludność o prześladowanie Ukraińców po ogłoszeniu mobilizacji, przy milczącej aprobacie namiestnika Witolda Korytowskiego. Szczególne zaniepokojenie wywołały rzekome plany Leona Bilińskiego utworzenia Wielkiej Polski, złożonej także z obszarów rusińskich, w tym Galicji Wschodniej i obszarów rosyjskiej Ukrainy, gdzie znajdowały się liczne polskie posiadłości ziemskie.

⁸ J. Redlich, *Das politische Tagebuch 1908–1919*, oprac. F. Teller, t. 1, Graz-Köln 1953, s. 245; J. Gaul, op. cit., s. 53.

⁹ J. Redlich, op. cit., t. 1, s. 254–255; J. Gaul, op. cit., s. 58.

¹⁰ W. Witos, *Moje wspomnienia*, Warszawa 1978, s. 359, 385–386.

¹¹ W. J. Wysocki, A. C. Żak, op. cit., s. 41.

¹² J. Gaul, *Austro-Węgry wobec Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim (sierpień 1914 – sierpień 1915)*, KH 112, 2005, 4, s. 75–93.

Gdyby te plany zrealizowano, doszłoby do powstania ukraińskiego, na którego czele gotów był stanąć Wassilko, znany jako wróg Rosji, gdyż „zanim Rusini stabiliby się Polakami, zostaną chętniej Rosjanami”. Poseł Hipolit Śliwiński (przedstawiony jako mąż zaufania Ministerstwa Spraw Zagranicznych, będący także od dłuższego czasu w kontaktach z Biurem Ewidencyjnym Sztabu Generalnego), który wkrótce potem zjawił się ministerstwie, wskazywał na słabości polskiego ruchu niepodległościowego i liczne błędy popełnione przez władze państw centralnych, m.in. zajęcie Częstochowy i ostrzelanie Kalisza przez Niemców. Wystąpił on zdecydowanie przeciw ruchowi ukraińskiemu, któremu przypisywał sympatie prorosyjskie i wrogość do państwa austro-węgierskiego¹³.

J. Z. Pająk opisuje represje władz austriackich wobec ludności tak rusińskiej, jak polskiej, oskarżanej o szpiegostwo i zdradę na rzecz Rosjan. Do załamania się autorytetu władz, uciekających w panice z wielu miejscowości, przyczyniły się przygotowania do ewakuacji urzędów, m.in. sądów, w przypadku inwazji wroga do Galicji Zachodniej¹⁴. Z drugiej jednak strony, na co zwraca uwagę Autor, większość austriackich urzędników sądowych pozostała na miejscu, zgodnie z reskryptem Ministerstwa Sprawiedliwości z 26 sierpnia 1914 r. Inaczej wyglądała sytuacja w Galicji Wschodniej po przeprowadzonej latem 1916 r. ofensywie gen. Aleksieja Brusilowa (Aleksej Alekseewič Brusilov). Tym razem planowano nie tylko ewakuację sądów i innych urzędów, ale także kontynuację ich działalności w Galicji po zajęciu kraju przez wroga¹⁵.

¹³ „bevor die Ruthenen polnisch werden sollten, werden sie lieber Russen”, Österreichisches Staatsarchiv (dalej: ÖStA), Kriegsarchiv (dalej: KA), Kriegsministerium, Präs. 1914, kart. 1621. Präs. 83/23/5. Ze wspomnień Śliwińskiego wynika, że wizytę w Ministerstwie Wojny złożył 6 sierpnia — zob. T. Pelczarski, *Komisariaty Wojskowe Rządu Narodowego w Królestwie Polskim 6 VIII–5 IX 1914 (Geneza i działalność)*, Warszawa 1939, s. 216 („Załącznik II. Z dziennika Hipolita Śliwińskiego”).

¹⁴ ÖStA, Allgemeine Verwaltungsarchiv (dalej: AVA), Präs. des Justizministerium, kart. 72. Z. 601, Bericht des Oberlandgerichts-Präsidium Krakau, betreffend die in Aussicht genommenen Maßnahmen für den Fall der Evakuierung von Krakau, 17 IX 1914; ibidem, Z. 609, Bericht des Oberlandgerichts-Präsidium Krakau, betreffend Maßnahmen für den Fall der feindlichen Invasion nach Westgalizien, 29 IX 1914; ibidem, Z. 639, Bericht des Oberlandgerichts-Präsidium Krakau, betreffend Maßnahmen für den Fall der Räumung von Krakau, 23 IX 1914. Zob. także AGAD, C.k. Ministerstwo Sprawiedliwości, sygn. 185. Kraków, sąd okręgowy. Opis sytuacji materialnej po zajęciu Galicji przez wojska rosyjskie 1914–1918; sygn. 237. Funkcjonowanie sądów w okresie wojennym 1914–1918; sygn. 322. Sprawy karne o charakterze politycznym 1914–1918.

¹⁵ ÖStA, AVA, Präs. des Justizministerium, kart. 74. Nr. 276, Amtsvortrag betreffend Änderung der Vorschriften über die Zurückziehung der Gerichte bei einem drohenden feindlichen Einfall, 4 VII 1916; ibidem, Nr. 277, Oberlandgerichtspräsidium Lemberg berichtet über Anregungen auf Änderung der Vorschriften über das Verhalten der Gerichte bei der Besetzung des Amtsgebietes durch den Feind, 4 VII 1916; ibidem, Nr. 286, Note des Herrn Ministers Ritter von Morawski, betreffend die von der Lemberger Advokatenkammer abgeregte Belassung der Gerichte und Fortsetzung deren Amtstätigkeit auch bei den Besetzung ihres Amtsgebietes durch den Feind, 7 VII 1916; ibidem, Nr. 318, Lemberg Evakuierung Vorbereitungsmaßnahmen, 1 VIII 1916; ibidem, Nr. 320, Zuschrift des k.k. Ministers Ritter von Morawski, betreffend die allfäl-

J. Z. Pająk omawia bardzo szeroko okupację Galicji przez Rosjan od jesieni 1914 do lata 1915 r. Dodajmy, że wojenny generał-gubernator hr. Georgij Aleksandrowicz Bobrinski (Georgij Aleksandrovič Bobrinskij) był już w czerwcu 1914 r. obiektem zainteresowań władz austriackich, które oskarżały go o działalność wymierzoną w monarchię austro-węgierską¹⁶. Po załamaniu się austro-węgierskiego frontu jesienią 1914 r. ujawniły się mało budujące postawy ludności, w tym także duchowieństwa katolickiego. W relacji Wincentego Witos, w przeddzień zajęcia rodzinnych Wierchosławic przez wojska rosyjskie, proboszcz ks. Józef Franczak proponował ugoszczenie Rosjan, aby zaskarbić sobie ich względy. Witos odmówił, dziwiąc się niepomnie, że proboszcz niedawno jeszcze „śpiewał w kościele na cały głos hymn austriacki, a teraz z taką łatwością witałby nowych panów”¹⁷. Generalnie, jak zaznacza J. Z. Pająk, księża rzymskokatolicy pozostali na miejscu i stali się czołowymi organizatorami akcji ratunkowej na rzecz ludności polskiej. Wyrazem sympatii prorosyjskich było natomiast postępowanie narodowych demokratów. J. Z. Pająk przywołuje postać Stanisława Grabskiego, który złożył ofertę współpracy władzom rosyjskim. Uzupełnić to trzeba informacją, że na usługach endecji i moskalofilstwa stanął także „Dziennik Polski”. Gdy członkowie redakcji oraz przedstawiciele spółki wydawniczej opuścili Lwów, a wydawanie gazety zawiesili, pozostały w mieście redaktor Edmund Kolbuszowski bez ich upoważnienia postarał się u władz rosyjskich o pozwolenie na dalsze jej wydawanie. „Dziennik Polski” w czasie inwazji umieścił wiele artykułów o tendencji rusofilskiej, za które był odpowiedzialny Kolbuszowski¹⁸.

lige Fortsetzung der Amtstätigkeit der Gerichte in Galizien auch im Falle einer neuerlichen Besetzung durch den Feind, 3 VIII 1916; ibidem, Nr. 332, Amtsvortrag über das Vorhalten der Gerichte und staatsanwaltschaftlichen Behörden bei Besetzung von Gebieten Galiziens und der Bukowina durch feindliche Streitkräfte, 11 VIII 1916; ibidem, kart. 75. Nr. 42, Note des Ministeriums für Landesverteidigung betreffend die Zurücklassung von Staatsbediensteten im Evakuierungsfälle und deren Beteiligung mit Legitimationen, 2 I 1917.

¹⁶ ÖStA, AVA, Präs. des Justizministerium, kart. 71. Nr. 286, Vor der Abfertigung Einsichtsakt des Ministerrats-Präsidium, betreffend die gegen die österreichisch-ungarischen Monarchie gerichtete Tätigkeit des Grafen Bobrinski, 19 VI 1914.

¹⁷ W. Witos, op. cit., s. 389.

¹⁸ Jak pisał w raporcie dyrektor policji we Lwowie Józef Reinlender: „doszły mnie także w drodze ściśle poufnej informacje, że tendencje polityczne jakie przedstawiał w «Dzienniku Polskim» w czasie inwazji odpowiadają politycznym przekonaniom Kolbuszowskiego, czemu on w czasie rosyjskiej inwazji w prywatnych rozmowach często dawał wyraz. Zaznaczam, że powyższe informacje doszły mnie w drodze ściśle poufnej, a o ile zdołano zebrać fakty i świadków na nie, widziałbym się zniewolonym wdrożyć przeciw Kolbuszowskiemu w sądzie polowym dochodzenia sądowo-karne. Kolbuszowski nie jest obecnie członkiem redakcji «Dziennika Polskiego»”, C.k. Radca Rządu i Dyrektor Policji Reinlender — ÖStA, KA, Kriegsüberwachungsamt (dalej: KÜA), kart. 125. Nr. 67783, Edmund Kolbuszowski, Redaktor der „Dziennik Polski” we Lwowie, 25 IV 1916. Prezydium c.k. Dyrekcji Policji we Lwowie. L. 5/pr, 23 I 1916; ibidem, kart. 139. Nr. 75228, Edmund Kolbuszowski — Redaktor des „Dziennik Polski” — Erhebungen, 1 VII 1917.

Austro-węgierskie władze wojskowe śledziły uważnie postępowanie polityków polskich podczas okupacji Galicji przez Rosjan. Przykładem jest stosunek AOK do byłego namiestnika Galicji hr. Leona Pinińskiego, który wchodził w skład Lwowskiego Komitetu Ratunkowego, złożonego z członków CKN. Ponieważ uznano jego zachowanie podczas rosyjskiej okupacji Lwowa za podejrzanе, AOK zwróciło się do kancelarii wojskowej cesarza o nieudzielenie mu audiencji, o którą starał się na początku sierpnia 1915 r., do czasu całkowitego wyjaśnienia sprawy¹⁹.

Powrót wojsk austriacko-węgierskich na obszary Galicji zajęte przez Rosjan był witany przez ludność polską entuzjastycznie. J. Z. Pająk dokumentuje to w 3 rozdziale licznymi relacjami, w tym raportem z przywitania Legionów Polskich w Nowym Sączu w grudniu 1914 r., nie zaznaczając, że były to oddziały I Brygady, a na czele piechoty wkroczył do miasta Piłsudski²⁰. Ciekawym źródłem, nie wykorzystanym przez Autora, są wspomnienia galicyjskie węgierskiego korespondenta wojennego Ferenca Molnára, w tym z powitania we Lwowie gen. Eduarda Böhma-Ermollego i arcyksięcia Fryderyka²¹. Zdaniem Molnára najwspanialszym i symbolicznym widowiskiem we Lwowie było spotkanie wojsk austriackich i jeńców rosyjskich²².

Autor nie poświęca uwagi postawie Kościoła rzymskokatolickiego w czasie odzyskania Galicji, odnotujemy zatem, że zwycięstwo armii sprzymierzonych było świętowane spontanicznie przez wielu księży²³. We Lwowie duchowieństwo uczestniczyło w powitaniu głównodowodzącego armii austro-węgierskiej arcyksięcia Fryderyka²⁴. Na początku maja wiernopoddańczy telegram do cesarza wysłał metropolita Adam Sapieha²⁵. Skłoniło to władze austriackie do starań o wykorzystanie kleru galicyjskiego do przełamania pasywnej postawy Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim²⁶ — liczone tu szczególnie na prowincjała jezuitów w Krakowie ojca Henryka Haducha²⁷. Jednym z elementów akcji propa-

¹⁹ ÖStA, KA, Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers (dalej: MKSM)/Sonderreihe, kart. 91. Res Nr. 193/MKSM. Telegram AOK do MKSM, 10 VIII 1915.

²⁰ W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, t. 1, Kraków–Łomianki 2006, s. 383.

²¹ F. Molnár, *Galicja 1914-1915. Zapiski korespondenta wojennego*, Warszawa 2011 (oryg. węg. 1928), s. 167 nn.

²² Ibidem, s. 209.

²³ O wiernopoddańczych akcjach duchownych katolickich w trzech zaborach po wybuchu wojny pisze Michał Piela, op. cit., s. 22-26.

²⁴ F. Molnár, op. cit., s. 208.

²⁵ ÖStA, KA, Generaladjutantur Seiner Majestät des Kaisers und Königs, kart. 215. Reg. 6, Nr. 13, Telegramm aus Krakau, Fürstbischof Sapieha; Der Kaiser an den Fürstbischof Adam Fürsten Sapieha in Krakau, Wien 6 V 1915.

²⁶ J. Gaul, *Rywalizacja austriacko-niemiecka o Kościół katolicki w Królestwie Polskim w raportach przedstawicieli monarchii habsburskiej w Warszawie (sierpień 1915-październik 1916 r.)*, KH 119, 2012, 4, s. 665-691.

²⁷ AGAD, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Polsce, sygn. 2. K.u.k. Militärgouvernement, Präs. Nr. 478, *Gesinnung der Geistlichkeit im okk. Gebiete*, Piotrków, 9 VIII 1915; J. Hupka, *Z czasów Wielkiej Wojny. Pamiętnik nie kombatanta*, Niwiska 1936, passim.

gandowej prowadzonej przez władze austriackie była wydana z inicjatywy Oddziału Informacyjnego AOK broszura pt. *Wojna katolickiego cesarza z ortodoksyjnym carem* w nakładzie 20 tys. egzemplarzy, rozpowszechniana w Królestwie Polskim w sierpniu 1915 r. przez komendy powiatowe w gubernatorstwach wojskowych w Kielcach i Piotrkowie²⁸. Echa tej akcji propagandowej dotarły również do Galicji i znalazły wyraz w raportach działaczy NKN, przytaczanych przez J. Z. Pająka. Świadectwem aktywności politycznej episkopatu galicyjskiego jest fakt przyjęcia delegacji ze wschodniej Galicji (biskupi Józef Bilczewski i Józef Pelczar oraz biskup obrządku ormiańskiego Józef Teodorowicz) jesienią 1915 r. przez cesarza Franciszka Józefa I i uzyskanie zapewnienia o aktualności rozwiązania austro-polskiego. Oświadczenie biskupów z wyrazami wdzięczności dla habsburskiego monarchy poparł także bp Sapieha²⁹.

Autor pisze wiele o represjach przeciw organizacjom i ich członkom oskarżonym o moskalofilstwo, a także o wykorzystywaniu sytuacji przez działaczy ukraińskich do ugruntowania swoich wpływów³⁰. Bezwzględne postępowanie wojsk austro-węgierskich i niemieckich nie ograniczało się do rabunków, ale polegało na świadomych represjach wymierzone w rzeczywistych i domniemanym sympatyków Rosjan. Skala prześladowań była tak wielka, że w marcu 1915 r. u arcyksięcia Fryderyka interweniował premier rządu austriackiego, wskazując, że ślepy odwet prowadzi nie tylko do egzekucji niewinnych, ale do pogorszenia nastrojów wśród ludności polskiej w Galicji i w Królestwie Polskim, co z kolei wykorzystać może propaganda rosyjska³¹. Za prześladowania obarczano odpowiedzialnością dowódcę 4. armii gen. arcyksięcia Józefa Ferdynanda, za którym ujął się jednak głównodowodzący arcyksiążę Fryderyk³². Odnotować trzeba postawę prezesa

²⁸ ÖStA, KA, AOK, kart. 2355. K.u.k. Armeeoberkommando/Etappenoberkommando (dalej: AOK/EOK), Militärverwaltung (dalej: MV) Nr. 76088, Broschüre *Krieg des katholischen Kaisers mit dem orthodoxen Zaren*, Verbreitung im Okkupationsgebiete, 21 VIII 1915; K.u.k. Operierendes Oberkommando, Nachrichten Abteilung (dalej: NA), K Nr. 12466/15, Broschüre für Russisch-Polen, 15 VIII 1915.

²⁹ L. Biliński, *Wspomnienia i dokumenty*, t. 2: 1915–1922, Warszawa 1925, s. 87; J. Hupka, op. cit., s. 129–130; A. Hausner, *Die Polenpolitik der Mittelmächte und die österreichisch-ungarische Militärverwaltung in Polen während des Krieges*, Wien 1935, s. 40–41; J. Gaul, *Służby*, passim; P. Mikietyński, *Niemiecka droga ku Mitteleuropie. Polityka II Rzeszy wobec Królestwa Polskiego (1914–1916)*, Kraków 2009, s. 218–219; D. Szymczak, *Między Habsburgami a Hohenzollernami. Rywalizacja niemiecko – austro-węgierska w okresie I wojny światowej a odbudowa państwa polskiego*, Kraków 2009, s. 79–80.

³⁰ Jednym z represjonowanych był poseł ukraiński do parlamentu wiedeńskiego Mikołaj Hlibowicki, któremu zezwolono później na osiedlenie w Wiedniu – ÖStA, KA, KÜA, kart. 134, Nr. 72454, Sammelakt, Dr. Hlibowicki Nikolaus, Konfinierung, 14 XII 1916. Środowiska ukraińskie również w późniejszym okresie konsekwentnie zwalczały rusofilskie organizacje w Galicji – ibidem, kart. 129. Nr. 69835, Russophile Organisationen in Galizien, 15 V 1916.

³¹ ÖStA, AVA, Justizministerium, Allgemein, kart. 73. Nr. 217, Note des Herrn Ministerpräsidenten vom 29 III 1915 an Seine k.u.k. Hoheit den Herrn Armee-Oberkommandanten Erzherzog Friedrich, 6 IV 1915.

³² ÖStA, KA, MKSM, kart. 1188. 69-6/10. K.u.k. AOK, Op. Nr. 8623, Gerüchte über

Koła Polskiego Bilińskiego, który 21 czerwca 1915 r., a więc tuż przed ponownym zajęciem Lwowa, wystosował pismo do dyrektora gabinetu cesarskiego Schiessla z apelem o tolerancyjny stosunek do tych grup ludności polskiej — szlachty, polityków i inteligencji, które z bardzo różnych przyczyn pozostały we Lwowie i dopuściły się nie całkiem właściwego zachowania, pomagając wszakże zagrożonym współobywatelom. Swoją interwencję uzasadniał Biliński nie tylko względami humanitarnymi czy narodowymi, lecz także niebezpieczeństwem osłabienia lojalności Polaków wobec dynastii habsburskiej³³. Obawy Bilińskiego były uzasadnione, gdyż po zajęciu Galicji terenowe władze austriackie alarmowały centralę o rzekomo wzrastającej liczbie rusofili wśród ludności Galicji, także wśród polskich arystokratów³⁴.

Po ponownym zajęciu Galicji w 1915 r. zaznaczyła się dominująca rola czynników wojskowych w administracji. Krótka konstatacja Autora, że pomimo sprzeciwu Koła Polskiego nowym namiestnikiem Galicji po odwołaniu Korytowskiego został gen. Hermann Colard, wymaga uzupełnienia³⁵. Jak wynika z materiałów w Austriackim Archiwum Państwowym, nominacja gen. Colarda nie była wcale oczywista, a wśród pretendentów znajdował się również gen. Tadeusz Rozwadowski. Szef sztabu gen. Conrad wysunął w maju 1915 r. kandydaturę feldmarszałka porucznika Rudolfa Schmidta na gubernatora wojskowego Galicji i dopiero w czerwcu poparł gen. Colarda. Kandydaturę gen. Rozwadowskiego wspierał cesarz i osobistości związane z kancelarią wojskową cesarza, w tym jej szef gen. Arthur Bolfras³⁶. Gen. Rozwadowskiego popierali także

feindseliges Verhalten G.d.I. Erzherzog Joseph Ferdinand gegenüber Polen, Teschen, 1 IV 1915. Władze austriackie odnotowywały także głosy wskazujące na lojalną postawę ludności polskiej wobec monarchii habsburskiej. Marcell Chlamtacz opublikował w Wiedniu w 1916 r. broszurę *Lembergs polit. Physiognomie während der russ. Invasion*, w której podkreślił, że rusofilskie wysiłki nie przyniosły wśród Polaków, a zwłaszcza wśród urzędników, żadnych rezultatów, z wyjątkiem małej grupy polityków, w tym S. Grabskiego i red. Zygmunta Wasilewskiego — ÖStA, AVA, Ministerium des Innern, Präsidiale, kart. 2117. Nr. 4964, Lemberg, politische Zustände während der Russeninvasion, 8 III 1916.

³³ ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dalej: HHStA), Kabinettsarchiv-Geheimakten, kart. 20, k. 161–162. Abschrift eines Schreibens des Geheimen Rates Ritter von Biliński an Kabinettsdirektor Freiherrn von Schiessl, Wien, 21 VI 1915.

³⁴ ÖStA, AVA, Ministerium des Innern, Präsidium, kart. 2116. Nr. 27506, Stimmung in Galizien, 28 XII 1915.

³⁵ Do konfliktów między dowództwem 4. armii austriackiej a administracją cywilną Galicji i namiestnikiem Korytowskim dochodziło już jesienią 1914 r. — ÖStA, AVA, Ministerratspräsidium, kart. 370. Das 4. AK gegen die galizische Verwaltung (Abschrift); Phonogram des Statthalters Korytowski von Galizien in Krynica an Seine Exzellenz den Herrn Minister Präsidenten, 14 IX 1914.

³⁶ ÖStA, KA, MKSM, kart. 1152, 8-1/28. Audienz Generalmajor Taddäus von Jordan-Rozwadowski, 16 VII 1915; ibidem, kart. 1187, 69-2/16. Pismo z życzeniem Cesarza, aby Biliński w przypadku starań został przyjęty przez AOK oraz z rozkazem do gen. Rozwadowskiego, komendanta 43 dyw. piechoty, natychmiastowego wyjazdu do Wiednia i zameldowania się w kancelarii wojskowej Cesarza, 11 VII 1915; ÖStA, KA, MKSM/Sonderreihe, kart. 58. Pismo Conrada do Bolfrasa, 21 V 1915; Pismo Conrada do Bolfrasa, 12 VII 1915.

L. Biliński, hr. Agenor Gołuchowski i Karol Lanckoroński³⁷. Przeciw Rozwadowskiemu wystąpili jednak zdecydowanie liczni generałowie, w tym dowódca 2. armii austro-węgierskiej gen. Böhm-Ermolli³⁸. W depešy z 11 lipca 1915 r. wyraził on negatywną opinię o gen. Rozwadowskim, którego uważał za „wybitnie stroniczego, pełnego temperamentu Polaka”³⁹. W piśmie z 12 lipca tr. do cesarza głównodowodzący arcyksiążę Fryderyk wskazywał, że bliskie powiązanie Rozwadowskiego z polską szlachtą wykluczało, z jednej strony, zdobycie zaufania całej ludności, z drugiej zachowanie koniecznej obiektywności. Arcyksiążę uważał, że na gubernatora wojskowego Galicji nadawał się tylko generał taki jak Colard (nominacja 19 VII 1915), który stał daleko od politycznych dążeń dwóch dominujących narodów i potrafiłby odbudować w takim samym stopniu wśród Polaków, jak i Rusinów zaufanie do administracji austriackiej⁴⁰. Zaznaczyć trzeba, że generałowie austriaccy lansowali też pomysł przekształcenia Namiestnictwa w Galicji i na Bukowinie w wojskowe gubernatorstwo, czemu skutecznie przeciwstawili się austriacki premier Karl Stürgh i minister spraw wewnętrznych Karl Heindl.

Po śmierci gen. Colarda w kwietniu 1916 r. stanął wybór jego następcy⁴¹. Został nim dotychczasowy gubernator generalny w Lublinie gen. Erich Diller, a jego miejsce zajął gen. Karl Kuk. Polskie kandydaty — gen. Rozwadowski, gen. Adama Pietraszkiewicza i Adama Tarnowskiego — i tym razem przegrały. Podobnie było po ustąpieniu Dillera i nominacji gen. Karla Georga von Huyna oraz po ustąpieniu Kuka i nominacji gen. Stanisława Szeptyckiego, gdy ponownie upadła kandydatura Rozwadowskiego. Mimo że nie otrzymał on stanowiska namiestnika Galicji, nadal cieszył się zaufaniem dworu habsburskiego, czego wyrazem było życzenie cesarza Karola z 28 października 1918 r., aby został szefem sztabu generalnego armii polskiej⁴².

³⁷ Zob. *Generał Rozwadowski*, oprac. zbiorowe, Kraków 1929, s. 17–30; J. Berdzik, *Generał broni Tadeusz Rozwadowski. Zarys biografii*, w: *Tadeusz Jordan Rozwadowski. Generał broni*, red. S. Rostworowski, Katowice 1993, s. 37; M. Patelski, *Generał broni Tadeusz Jordan Rozwadowski — żołnierz i dyplomata*, Warszawa 2002, s. 96–101. Wymienione prace nie wykorzystują materiałów znajdujących się w Kriegsarchiw w Wiedniu.

³⁸ Autor podaje błędnie w całej pracy (wyjątek s. 161, przyp. 44), nazwisko dowódcy 2. armii austro-węgierskiej — powinno być gen. Eduard Böhm-Ermolli, a nie Eduard Böhm-Ermolla.

³⁹ „ein ausgesprochener einseitig temperamentvoller Pole”, ÖStA, KA, MKSM, kart. 1187. 69-2/16. Telegramm, Böhm-Ermolli, GdK, Lemberg, 11 VII 1915.

⁴⁰ ÖStA, KA, MKSM, kart. 1187. 69-2/16. Erzherzog Friedrich an Seine Majestät, 2 VII 1915.

⁴¹ M. Patelski, op. cit., s. 113, 121–122. Zob. także ÖStA, KA, MKSM, Präs., kart. 1253. 69-16/6/1-4. Vortrag zum Ernennung eines hohen Generals zum k.k. Statthalter für Galizien — FML Alois Fürsten Schoenburg-Hartenstein für diesen Posten, 8 IV 1916; ibidem, Vortrag zum Ernennung des Generalmajors Johann Schilling zum Mil. Generalgouverneur in Lublin, 24 IV 1916.

⁴² ÖStA, KA, MKSM, kart. 1383. 69-16/2-15, 22 X 1918; ibidem, list gen. Rozwadowskiego, Kraków, 28 X 1918.

J. Z. Pająk omawia negatywne z polskiego punktu widzenia skutki rządów wojskowych, m.in. wykorzystywanie gospodarcze obszarów znajdujących się na obszarze operacji wojennych, rygorystyczne przestrzeganie przepisów zwłaszcza w zakresie przemieszczania się i podróżowania, przyjmowania do administracji wojskowej Niemców i Czechów nieprzygotowanych do pełnionych funkcji i nie znających języka polskiego, faworyzowanie Ukraińców itd. Warto w tym miejscu przypomnieć opinię z lutego 1916 r. namiestnika Colarda w związku z raportem Leopolda Andriana, przedstawiciela c. i k. Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, który pod koniec 1915 r. odbył podróż do Galicji Wschodniej. Zdaniem Colarda dążenie Polaków do ugruntowania swoich wpływów w Galicji Wschodniej zmusiło Rusinów do walki i wystawiło ich na oddziaływanie propagandy rosyjskiej. Sytuację pogarszała działalność partii wszechpolskiej, mającej wielu zwolenników wśród szlachty, zmierzającej do utworzenia samodzielnego Królestwa Polskiego i antagonizującej Rusinów. Miało to wydzźwięk antyaustriacki i nie leżało w interesie państwa. Namiestnik zalecał zapewnić Rusinom stanowiska i wpływy zgodnie z ich znaczeniem i liczebnością, energicznie zwalczać prądy rusofilskie i antypaństwowe oraz dążyć do umocnienia wszystkich elementów wspierających państwo⁴³.

Autor omawia szeroko prace organizacyjne NKN po powrocie do Galicji. Pisze, że politycy NKN nie dostrzegli faktu rosnącego ciężaru gatunkowego Niemców w rozwiązaniu sprawy polskiej i otwarcie wiązali się z polityką austro-węgierską. Podkreślić trzeba jednak, że stanowisko Koła Polskiego i jego prezesa Bilińskiego nie było całkowicie uległe wobec AOK. W marcu 1915 r. Biliński zaproponował, aby do AOK przydzielono funkcjonariusza polskiego związanego z Kołem Polskim, co było podyktowaną chęcią lepszej orientacji w stosunkach panujących na obszarze okupowanym w Królestwie Polskim. Przeciw temu interweniował arcyksiążę Fryderyk w imieniu AOK/EOK⁴⁴. Dodać trzeba również, że na skuteczności działań NKN ujemny wpływ miała niechętna postawa episkopatu galicyjskiego, wysuwają-

⁴³ ÖStA, AVA, Präs. des Justizministerium, kart. 74. Nr. 48, vor Abfertigung Einichtsakt des Ministerratspräsidiums betreffend die an den Minister des Innern erstattete Äußerung des Statthalters in Galizien über die Denkschrift des Legationsrates Freiherrn von Andrian über seine Informationsreise nach Ostgalizien, 16 II 1916; ÖStA, KA, MKSM, kart. 1187. 69-2/10-5. K.u.k. Gdl. Hermann Colard, k.k. Statthalter v. Galizien, Nr. 118/G, Biała, 11 XI 1915. Wahrnehmungen des Legationsrates Baron Andrian bei seiner Informationsreise nach Ostgalizien.

⁴⁴ ÖStA, KA, MKSM, kart. 1187. 69-2/10. Der k. und k. gemeinsame Finanzminister, MKSM, Nr. 1578, 13 V 1915; ibidem, kart. 1187. 69-2/10. K.u.k. AOK/EOK. Op. MV. Nr. 43773, Einteilung eines polnischen Funktionärs in das AOK, 7 V 1915. Arcyksiążę Fryderyk interweniował też w MKSM w sprawie wniosku szefa Koła Polskiego Bilińskiego dotyczącego zastąpienia przez polskiego polityka barona Eichhoffa, urzędnika ministerstwa spraw wewnętrznych przydzielonego do EOK i zajmującego się sprawami Królestwa Polskiego — ibidem, 69-2/16-4. K.u.k. AOK/EOK, Op. Nr. 67000, Obmann des Polenklubs R.v. Biliński, Anträge bzgl. Politischer Ressorts beim EOK, 20 VII 1915. Odpowiedź MKSM skierowana do AOK/EOK w sprawie wniosku szefa Koła Polskiego Bilińskiego — ibidem, MKSM, Nr. 187 res, 25 VII 1915.

cego oskarżenia o uleganie wpływom socjalistów i Piłsudskiego. Niechęcią darzo-
no również związanego z Legionami biskupa Bandurskiego. O skali zaciętrzewie-
nia, co niewątpliwie łączyło się z wpływem narodowej demokracji, świadczy fakt,
że abp Sapieha odmówił odprawienia nabożeństwa 19 kwietnia 1916 r. w dzień
obrad posłów w Krakowie i razem z bp. Teodorowiczem powstrzymali bp. Pelczar-
a od udziału w tym zgromadzeniu⁴⁵. Później biskupi Bilczewski oraz Teodoro-
wicz poparli NKN i Legiony, odżegnując się nadal od Piłsudskiego i socjalistów⁴⁶.

Sprawa stosunku Kościoła rzymskokatolickiego do sprawy polskiej w 1916 r.
warta jest rozważenia, lecz Autor omawianej pracy poświęca jej niewiele uwagi.
Niepodległościowe stanowisko zajmował zakon jezuitów wraz ze swoim genera-
łem Włodzimierzem Ledóchowskim, który opowiedział się jednoznacznie prze-
ciw Rosji i za czynem legionowym. O zaufaniu, jakie wojskowe władze austriackie
pokładały w jezuitach z Galicji, świadczy fakt, że wspierały ich misje w Królestwie
Polskim, licząc na ugruntowanie wpływów katolickiej monarchii na obszarach
okupacyjnych⁴⁷. Nie wszyscy jezuita z zaboru austriackiego podzielali niepodleg-
łościowe przekonania i orientację austro-polską. Świadectwem tego było dochod-
zenie prowadzone przeciw jezuitom z domu w Dziedzicach-Czechowicach za
antyaustriackie wypowiedzi i sprzyjanie Rosjanom⁴⁸. Ostatecznie postępowanie
zostało wstrzymane, ponieważ sztab generalny Komendy Wojskowej w Krakowie
doszedł do przekonania o patriotycznym nastawieniu zakonu jezuitów⁴⁹.

Władze austriackie, zaniepokojone postępowaniem Niemiec w sprawie pol-
skiej, szukały poparcia u papieża, który wykazywał sympatię dla Austro-Węgier
i dla rozwiązania austro-polskiego⁵⁰. Mając poparcie papieskie, biskupi metro-
polii warszawskiej uznali przyłączenie do Austro-Węgier za najbardziej korzystne
rozwiązanie dla Polski⁵¹. Abp Aleksander Kakowski wielokrotnie podkreślał
w rozmowie z Andrianem, że o wiele chętniej widziałaby Polskę przyłączoną do
Austro-Węgier niż do Rzeszy Niemieckiej. Arcybiskup sądził, że jeśli Austriacy

⁴⁵ J. Hupka, op. cit., s. 101, 145, 185; J. Gaul, *Kościół katolicki i Legiony Polskie w latach I wojny światowej*, „Przegląd Powszechny” 1997, 11, s. 156–162.

⁴⁶ J. Gaul, *Kościół*, s. 162–164.

⁴⁷ J. Hupka, op. cit., passim; J. Gaul, *Władze Austro-Węgier a działalność misyjna zakonu jezuitów w Królestwie Polskim 1915–1918 (część I)*, „Przegląd Powszechny” 2004, 5, s. 309–319; część 2: „Przegląd Powszechny” 2004, 6, s. 491–502.

⁴⁸ J. Gaul, *Donos na współbraci. „Lustracja” jezuitów galicyjskich w latach I wojny światowej*, „Przegląd Powszechny” 2009, 10, s. 90–104.

⁴⁹ ÖStA, KA, KÜA, kart. 139. Nr. 75432, Jesuitenkollegium in Dziedzitz; Verdacht staatsgefährlichen Umtriebe, 4 VII 1916.

⁵⁰ ÖStA, HHStA, Politisches Archiv (dalej: PA) I, kart. 927, 11 o, k. 265–270. Ministerium des kais. und königl. Hauses und des Äussern, Polnische Frage, Z. 2252–2254, Vertrauliche Information, 1 V 1916; ÖStA, KA, AOK Quartiermeisterabteilung (dalej: QuAbt), kart. 2391. K.u.k. AOK QuAbt. MV Nr. 36620, 8 VI 1916. Nr. 39/P, Gespräch mit Erzbischof Kakowski, 28 V 1916.

⁵¹ ÖStA, HHStA, PA I, kart. 927, 11 o, k. 103–104. Der Delegierte des k. und k. Ministeriums des Äussern in Warschau, Nr. 29 A/B/P, Gespräch mit dem Erzbischof Kakowski. Der „neue Kurs” der Deutschen und die österreichisch-ungarische Politik in Warschau, Streng vertraulich, 22 IV 1916.

nie opublikują oficjalnego stanowiska w kwestii polskiej, ubiegną ich Niemcy, które agitowały coraz silniej za rozwiązaniem polsko-niemieckim⁵². Biskupi z Galicji, z Sapieha i Teodorowiczem na czele, interweniowali jesienią 1916 r. w AOK na rzecz rozwiązania austro-polskiego. Postępowanie biskupów skrytykował prezes NKN Władysław Leopold Jaworski, obawiając się, że to spóźnione poparcie mogło przeszkodzić wejściu w życie nowego rozwiązania, czyli powołania samodzielnego Królestwa Polskiego⁵³.

J. Z. Pająk podkreśla, że niewłaściwy i źle funkcjonujący system aprowizacji, dyskryminujący Galicję, budził niezadowolenie, co w połączeniu ze zmęczeniem przedłużającą się wojną sprzyjało radykalizacji nastrojów. Równocześnie nadal nie brakowało oznak lojalności mieszkańców Galicji w stosunku do monarchii. Świadectwem tego są hołdy składane tak z okazji urodzin, jak i śmierci cesarza Franciszka Józefa I przez przedstawicieli licznych społeczności i gmin rzymskokatolickich, greckokatolickich i żydowskich z Galicji Wschodniej⁵⁴.

Akt 5 listopada spotkał się z powszechnym entuzjazmem ludności polskiej w Galicji. J. Z. Pająk omawia tym razem udział duchowieństwa rzymskokatolickiego w manifestacjach i uroczystościach z powodu proklamacji niepodległego państwa polskiego. Listy pasterskie wydali abp Sapieha w Krakowie i abp Bilczewski we Lwowie, który przy obecności gen. Böhma-Ermollego odprawił nabożeństwo dziękczynne z odśpiewaniem *Te Deum* i biciem w dzwony w bazylice archikatedralnej. 10 listopada 1916 r. odbyło się w archikatedrze ormiańskiej uroczyste nabożeństwo dziękczynne z *Te Deum* odprawione przez abp. Teodorowicza, a w Przemyślu w obchodach wziął udział bp Pelczar. W Krakowie było równie uroczyste, z udziałem Piłsudskiego, chociaż abp Sapieha zakazał bicia w dzwony i odśpiewania *Te Deum*. Powyższe fakty trzeba uzupełnić spostrzeżeniem, że radosne nastroje biskupów galicyjskich odbiegały od powściągliwości biskupów z Królestwa Polskiego. Ogłoszenie niepodległości przez państwa centralne abp Kakowski uznał „za jeden krok naprzód w rozwoju sprawy polskiej, nie zaś ostateczne jej rozstrzygnięcie. Niech ogłaszają, niech się licytują; zobaczymy, co będzie potem. Przez przyjęcie do wiadomości ogłoszenia nie zrzekamy się praw do całości i będziemy się o swe prawa upominali”⁵⁵.

⁵² ÖStA, KA, AOK QuAbt, kart. 2391. MV Nr. 36620, 8 VI 1916. Nr. 39/P, Gespräch mit Erzbischof Kakowski, 28 V 1916; A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, red. T. Krawczak, R. Świętek, Warszawa 2000, s. 292–293.

⁵³ W. L. Jaworski, *Diariusz 1914–1918*, Warszawa 1997, s. 129–135; zob. D. Szymczak, op. cit., s. 200, 202.

⁵⁴ ÖStA, KA, Generaladjutantur Seiner Majestät des Kaisers und Königs, kart. 222. 1/24, 26 VIII 1916. K.u.k. QuAbt Nr. 14, Krystynopol, 18 VIII 1916; ibidem, 1/Nr. 84, 17 XII 1916. K.u.k. AOK, Op. Nr. 174863, Loyalitätskundgebung ostgaliz. Gemeinden, 18 XII 1916. Meldung des GM von Urbański: Gemeindevorstände der Gemeinden Hrycowola, Laszków, Nowostawce, Bebechy, Podmonastyrk erscheinen, um ihrer tiefen Trauer für den dahingeschiedenen Monarchen Ausdruck zu verleihen und ihre Loyalität für das angestammte Kaiserhaus zu versichern. Tadellos loyale und korrekte Gesinnung.

⁵⁵ A. Kakowski, op. cit., s. 317; zob. M. Piela, op. cit., s. 34 nn.

Ogłoszenie niepodległości Królestwa Polskiego oznaczało przekreślenie możliwości rozwiązania sprawy polskiej w ramach monarchii habsburskiej i lansowanej przez NKN koncepcji trialistycznej. W ramach rekompensacji cesarz Franciszek Józef I zapowiedział rozszerzenie autonomii Galicji poprzez jej wyodrębnienie. Komisja Parlamentarna Koła Polskiego opracowała projekt konstytucji przy współudziale wszystkich ugrupowań galicyjskich. Akt 5 listopada i projekty wyodrębnienia Galicji wzbudziły sprzeciw społeczności ukraińskiej, szeroko omawiany przez J. Z. Pająka. Ukraińcy liczyli na utworzenie odrębnego ukraińskiego kraju koronnego i poparcie nowego cesarza Karola I. Stanowisko ukraińskich posłów w sprawie proklamacji z 5 listopada było również negatywne⁵⁶. Doszło do dysput zorganizowanych w lutym 1917 r. przez Austriackie Towarzystwo Polityczne z udziałem polskich i ukraińskich posłów do Rady Państwa. Podczas zebrania 22 lutego 1917 r. Natan Loewenstein przypomniał opór Polaków wobec idei panslawizmu, lecz jednocześnie przyznał, że całkowite wyjaśnienie sprawy polsko-ukraińskiej musi być pierwszym warunkiem wyodrębnienia Galicji. W debacie 27 lutego poseł Cyryl Tryłowski był przeciw wyodrębnieniu, gdyż wtedy Galicja z czasem całkowicie oddzieli się od Austrii, a Ukraińcy stracą dostęp do centralnego parlamentu. Mówca żądał podziału Galicji na część zachodnią — polską i wschodnią — ukraińską z własnym parlamentem, namiestnikiem i marszałkiem krajowym. Loewenstein dowodził, że przyczyną niepowołania uniwersytetu ukraińskiego nie były działania Polaków, lecz interwencja Rosjan, a kompromis w sprawie reformy wyborczej przedstawił jako wyraz dobrej woli Polaków⁵⁷.

Na kolejnej, siódmej konferencji biskupów metropolii warszawskiej rozpoczętej 11 marca 1917 r. pojawili się biskupi z trzech zaborów, w tym także z Galicji. 12 marca biskup przemyski Pelczar poruszył sprawę zbiorowej deklaracji na rzecz przyłączenia Królestwa Polskiego do Austrii. Inni biskupi małopolscy uważali, że bp Pelczar ulega wpływom NKN i uznali jego działalność za zbyt samodzielnią i niezgodną z uchwałą powziętą na konferencji biskupów w Krakowie. Uzgodniono, że żadnej deklaracji w obecnych warunkach składać nie można, lecz należy dążyć do połączenia całego narodu ze wszystkich dzielnic. Gdyby natomiast nie doszło do połączenia ziem polskich, a samo Królestwo Polskie zostało ograniczone do granic Kongresówki, rozwiązaniem byłoby Królestwo Polskie wraz z Galicją złączone trialistycznie z Austrią oraz w unii personalnej z cesarzem Austrii jako królem Polski⁵⁸.

Ważnym wydarzeniem politycznym było powołanie patentem z 12 września 1917 r. Rady Regencyjnej w Królestwie Polskim. J. Z. Pająk pisze, że w Galicji jedynie NKN przyjął ten fakt z pełną aprobatą, a inne środowiska polityczne — socja-

⁵⁶ ÖStA, KA, MKSM, kart. 1253. 69-16/16-5. Galizien — Staatliche Selbstständigkeit, Conrad an Burian, 5 XI 1916; 69-16/16-6. Präsidium der ukrainischen parlamentarischen Vertretung betreff. Sonderstellung Galiziens.

⁵⁷ ÖStA, KA, KÜA, kart. 186. Nr. 101834, Raport Dyrekcji Policji w Wiedniu z zebrania Austriackiego Towarzystwa Politycznego w sprawie polskiej, 30 III 1917.

⁵⁸ M. Piela, op. cit., s. 29–31.

liści i endecy — z niezdecydowaniem, z wyjątkiem PSL „Piast”. Dodajmy, że pozytywne stanowisko zajęli biskupi rzymskokatoliccy. W czerwcu 1917 r. odbyła się w Tarnowie i Przemyślu konferencja biskupów małopolskich z udziałem abp. Karkowskiego. Głównym problemem był jego udział w Radzie Regencyjnej, do czego ustosunkowano się pozytywnie. Utworzenie Rady Regencyjnej spotkało się przychylną postawą biskupów z Galicji, którzy wysłali depezę z wyrazami czci i hołdu⁵⁹. Patriotyczna postawa biskupów i duchowieństwa galicyjskiego znalazła wyraz w ich udziale 13 i 14 października 1917 r. w uroczystościach setnej rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki. W mszy świętej celebrowanej w Krakowie przez abp. Sapiechę wzięli udział abp Albin Simon, minister Michał Bobrzyński i marszałek Stanisław Niezabitowski. We Lwowie mszę odprawił abp Bilczewski. Podobne uroczystości z patriotycznymi kazaniem odbyły się także w kościołach ormiańskokatolickich i ewangelickich we Lwowie⁶⁰.

O tym, że austro-polskie rozwiązanie nadal wspierały c. i k. władze, świadczy konferencja w Wiedniu 19 grudnia 1917 r. z udziałem ambasadora A. Tarnowskiego, gen. S. Szeptyckiego, posła Stephana Ugrona, barona Ottona Hoenninga i ambasadora L. Andriana. W celu przyciągnięcia ludności polskiej do rozwiązania austro-polskiego uznano za konieczne rozwinięcie akcji prasowej przez Tarnowskiego, który zadeklarował wysondowanie możliwości wpływu na najbardziej poczytne dzienniki polskie w Galicji — „Głos Narodu” i „Kurier Codzienny”⁶¹, nawiązanie kontaktów z lewicą przez komisarza Franciszka Charwata i doprowadzenie elementów umiarkowanych do rezygnacji z ostrej opozycji wskutek interwencji Hoenninga⁶². Władze wojskowe podjęły równocześnie działania przeciw szerzeniu się radykalnych prądów politycznych w Galicji. W styczniu 1918 r. Urząd Informacyjny przy Komendzie Wojskowej w Krakowie wystosował pismo do Prezydium Namiestnictwa we Lwowie, aby poinstruowano starostów i dyrektorów policji o konieczności rejestracji osób uprawiających agitację na rzecz partii bolszewickiej, jak też o to podejrzanych, i nadzoru nad nimi⁶³.

⁵⁹ Ibidem, s. 41–47.

⁶⁰ ÖStA, AVA, Ministerium des Innern, Präsidium, kart. 2177 (22/Galiz.). Nr. 20644, Kościuszkowa Feier in Krakau, 20 X 1917; K.k. Polizei-Direktor in Krakau, Nr. 25/TR, Tages-Rapport vom 15 X 1917. Die Kościuszkowa-Feier; ibidem, Nr. 20643, Kościuszkowa Feier in Lemberg, 20 X 1917. Präsidium der k.k. Polizeidirektion in Lemberg, Zl. 4617, 15 X 1917.

⁶¹ AAN, Zbiór fotokopii, F 15, k. 217–218. Ergebnisse einer Besprechnung zwischen Botschafter Graf Tarnowski, Gen. Gouv. Szeptycki, den Gesandten von Ugron und Baron Hoenning und Botschaftsrat Baron Andrian über die Mittel, um auf die Bevölkerung Polens derart einzuwirken, daß in absehbarer Zeit eine Abstimmung oder wenigstens möglichst allgemeine Kundgebung für eine austro-polnische Lösung möglich werde, Geh. 659–669, 19 XII 1917; L. Grosfeld, *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach 1914–1918*, Warszawa 1962, s. 254; J. Gaul, *Służby*, s. 419–420.

⁶² AAN, Zbiór mikrofilmów, M 447/4. Der Vertreter des k. und k. Ministeriums des Äußern beim k.u.k. Militärgeneralgouvernement (dalej: MGG) in Polen, Nr. 147, Die austro-polnische Lösung, Streng geheim, Lublin, 24 XII 1917.

⁶³ *Materiały archiwalne do historii stosunków polsko-radzieckich*, oprac. A. Zatorski, t. 1, Warszawa 1957, s. 186–187.

Rokowania pokojowe w Brześciu budziły żywe reakcje społeczeństwa galicyjskiego. Polaków niepokoiła perspektywa oderwania Galicji Wschodniej i jej oddania przyszłemu państwu ukraińskiemu, dlatego już w styczniu 1918 r. organizowano liczne wiece i manifestacje w całej Galicji, o czym pisze J. Z. Pająk w rozdziale 4. Zawarcie pokoju brzeskiego i zmiana granicy między Ukrainą i Polską, uznana powszechnie za nowy rozbiór Polski, i – jak słusznie przypomina Autor – w praktyce nigdy nie zrealizowana, wywołała nienawiść do Austrii, czego wyrazem były demonstracje uliczne, publiczne zgromadzenia, pisemne deklaracje, z apogeum w strajku generalnym wyznaczonym na 18 lutego. W świetle przytoczonych w obszernym aneksie dokumentów ujawnia się także mniej chwalebna strona protestów polskich związana z ekscesami antyżydowskimi, w których wzięli udział niektórzy duchowni rzymskokatolicki⁶⁴. W protestach, zwłaszcza w Galicji Zachodniej, nieprzypadkowo uczestniczyli legioniści i członkowie Polskiej Organizacji Wojskowej, gdyż począwszy od 1917 r., Kraków stał się głównym ośrodkiem ruchu niepodległościowego⁶⁵.

J. Z. Pająk stwierdza, że w Galicji wykształcił się typ działacza i polityka łączącego poczucie narodowe ze specyficznym patriotyzmem austro-węgierskim, a do takich ludzi należeli starostowie i urzędnicy policji. W uzupełnieniu warto zaznaczyć, że dla władz austro-węgierskich szokiem nie było pogorszenie się sytuacji politycznej w Galicji, co odnotowano na specjalnej naradzie służb informacyjnych 4 marca 1918 r. w Wiedniu, lecz przejście do opozycji urzędników do tego stopnia, że wykluczało to ich współpracę z władzami wojskowymi, a nawet z policją. Stwierdzili to jednoznacznie oficerowie wywiadu z Krakowa i Przemyśla w obecności płk. Maximiliana Rongego, podkreślając antyaustriackie przekonania społeczeństwa polskiego⁶⁶. W Galicji toczyły się liczne dochodzenia przeciw urzędnikom, którzy wzięli udział w protestach przeciw pokojowi brzeskiemu⁶⁷.

Przedstawiciele austriackiego wywiadu odnotowali patriotyczną postawę galicyjskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego. Ronge uznał za antypaństwowe kazanie wygłoszone 18 lutego przez bp. Pelczara, który mówił o czwartym

⁶⁴ ÖStA, AVA, Ministerium des Innern, Präsidium, kart. 2129. Nr. 22805, 9 X 1918. Statthalter in Galizien. P. Franz Bolek, Katechet in Lutcza. Aufreizung zu Fremdseligkeiten gegen die Juden. Anzeige des Menasche Schwalbe und Gen., März 1918.

⁶⁵ L. Mroccka, *Galicji rozstanie z Austrią. Zarys monograficzny*, Kraków 1990, s. 23–24.

⁶⁶ ÖStA, KA, MKSM, kart. 1383. 69-16/10. EvB Nr. 6140, Protokoll über die unter Vorsitz des Chefs der NA AOK Obst. Maximilian Ronge am 4 III 1918, 10 Uhr vm. im Evidenzbureau des k.u.k. Gstbs [Generalstab] in Wien stattgefundenen Besprechung.

⁶⁷ Zob. dochodzenie w sprawie postawy wiceprezydenta sądu krajowego we Lwowie Władysława Małaczyńskiego wobec protestu urzędników sądowych przeciw oderwaniu ziemi chełmskiej – ÖStA, AVA, Präs. des Justizministerium, kart. 76. Nr. 115, 24 II 1918; Nr. 122, 28 II 1918; Nr. 392, 11 VII 1918. Zaniepokojenie władz austriackich budziła też patriotyczna reakcja urzędników pochodzenia polskiego zatrudnionych w administracji na okupowanych obszarach Królestwa Polskiego – ÖStA, KA, AOK QuAbt, kart. 2512. K.u.k. AOK QuAbt, MV Nr. 306732, 22 II 1918; K.u.k. MGG in Polen, Nachrichtenabteilung, NA Nr. 526 res/1918, Veröffentlichung der Friedensbedingungen mit der Ukraine – revolutionäre Bewegung in Polen, Lublin, 18 II 1918.

rozbiórce Polski i w ostrych słowach krytykował zdradę Austrii i Niemiec. Udział wybitnych osobistości w proteście jeszcze bardziej utwierdzał patriotyczną świadomość ludności, czego wyrazem była wielka owacja dla Pelczara⁶⁸. Jak donosił namiestnik Galicji, jeden z biskupów przestrzegał, że gdyby rzeczywiście doszło do podziału Galicji, każdy Polak chwyciłby za broń⁶⁹. Duchowieństwo galicyjskie wzięło także udział obchodach 3 maja 1918 r. W Krakowie mszę świętą celebrował abp Simon, a patriotyczne kazanie wygłosił prowincjał zakonu reformatów Zygmunt Janicki⁷⁰.

Zupełnie inne było stanowisko Ukraińców, którzy wystosowali telegramy i rezolucje do cesarza Karola I z podziękowaniem za oddanie Ukraińcom ich „macierzystych” ziem i zorganizowali w marcu kontrmanifestacje. Jak podkreśla J. Z. Pająk, były one mniej imponujące niż polskie wystąpienia, mimo że z poparciem dowództwa 4. i 7. armii austro-węgierskiej wzięli w nich udział zarówno oficerowie austriaccy, jak i strzelcy siczowi. W rezultacie powstał niezwykle stan napięcia między ludnością polską i ukraińską w Galicji.

Autor książki podkreśla, że w warunkach zmęczenia wojną zaczęły wzrastać nastroje religijne, pojawiła się wiara w objawienia. Pielgrzymki do miejsc odpustowych wywołały niechętną reakcję władz namiestnictwa, które starały się powstrzymać przemieszczenia ludności. Coraz częściej dochodziło do protestów wywołanych trudnościami aprowizacyjnymi. W tragicznej sytuacji znaleźli się Żydzi, których obwiniano za braki w zaopatrzeniu i spekulację i wobec których dopuszczano się rabunków oraz pogromów.

W ocenie Urzędu Informacyjnego Wojskowej Komendy w Przemyślu w czerwcu 1918 r. przywództwo spraw polskich przechodziło coraz bardziej na Polaków w Królestwie Polskim, a Galicja stawała się terenem operacyjnym królewskich kół politycznych. Z ideami wszechpolskimi sympatyzowała większa część urzędników i inteligencji oraz duchowieństwo polskie, które propagowało je w szerokich masach ludności, zwłaszcza na wsi⁷¹. Do orientacji narodowo-demokratycznej zbliżony był bp Sapieha, który uważał rozwiązanie austro-polskie za nieaktualne. Natomiast abp Kakowski, obawiając się Niemców, uważał, że nie należy całkowicie przekreślać austriacko-polskiej unii personalnej, nie będąc pewnym politycznych następstw toczonej wojny⁷². Władze wojskowe w Galicji starały się położyć tamę

⁶⁸ ÖStA, AVA, Ministerium des Innern, Präsidium, kart. 2118 (22/Galiz.). Nr. 6560, 20 III 1918. C.k. Starostwo w Przemyślu. L. 7361. Pokój z Ukrainą, demonstracje, 19 II 1918; ibidem, Nr. 6559, 28 II 1918.

⁶⁹ ÖStA, AVA, Ministerium des Innern, Präsidium, kart. 2118 (22/Galiz.). Nr. 133437, Politische Lage in Galizien, 11 VI 1918. Der k.k. Statthalter in Lemberg, 4 III 1918.

⁷⁰ ÖStA, AVA, Ministerium des Innern, Präsidium, kart. 2118 (22/Galiz.). Nr. 10530, 3. Maierfeier in Krakau, 7 V 1918.

⁷¹ AGAD, 1 Korpskommando / Militärkommando Krakau, sygn. 6. N-Stelle des k.u.k. MilKmdos Krakau, NA Nr. 4495 res, 11 VII 1918. N-Stelle des k.u.k. MilKmdos Przemyśl, NA Nr. 2376 res, Gesamtsituationsbericht pro Juni 1918, Streng geheim, Przemyśl, 9 VII 1918.

⁷² L. Mrocza, op. cit., s. 29, 238.

radykalizacji nastrojów. We wrześniu 1918 r. namiestnik Galicji gen. Huyn apelował o zwrócenie szczególnej uwagi na osoby powracające z niewoli rosyjskiej, a Prezydium Namiestnictwa we Lwowie wystosowało pismo do starostów i dyrektorów policji we Lwowie i Krakowie w sprawie nadzoru osób podejrzanych⁷³.

Październik 1918 r. wypełniły liczne demonstracje organizowane przez Polaków i Ukraińców, domagających się własnego państwa. Urząd Informacyjny przy Komendzie Wojskowej w Krakowie w raporcie z 8 października doszukiwał się przyczyn złych nastrojów nie tylko w katastrofalnej sytuacji gospodarczej. Wśród środowisk aktywistycznych szerzyło się przeświadczenie, aby nie zrywając całkowicie z zaborcą, nie narażać się na gniew ludności i kierować wzrok ku przyszłości, chroniąc interesy Polski⁷⁴. Podnoszony przez J. Z. Pająka kryzys wewnętrzny w państwie austro-węgierskim spowodował nie tylko kwestionowanie kompetencji i autorytetu władz, ale także odrzucanie polityków manifestujących proaustriackie zapatrywanie na sprawę polską. W tej atmosferze 2 października posłowie polscy przyjęli deklarację, domagając się „przywrócenia niezawisłego, z wszystkich polskich ziem złożonego, państwa polskiego”. Podczas audiencji u cesarza Karola I 12 października posłowie poinformowali o planie powołania komisji likwidacyjnej. Uspokajająca deklaracja cesarza Karola I, że nie dopuści do podziału Galicji, nie mogła już powstrzymać nieuchronnego biegu wydarzeń. Oświadczenie złożone 15 października podczas obrad Delegacji Wspólnych mówiło wprost, że polscy posłowie uważają się za „poddanych i obywateli zjednoczonego państwa polskiego”. Powołana 24 października w Krakowie PKL doprowadziła do przejścia władzy w Galicji⁷⁵. Prowadzona równoległe akcja Ukraińców w Galicji Wschodniej i utworzenie Ukraińskiej Narodowej Rady, uznającej się za Konstytuantę powstającej państwowości ukraińskiej, oraz prace nad rozbudową konspiracji wojskowej doprowadziły do przekształcenia sporu w wojnę polsko-ukraińską.

J. Z. Pająk ocenił drogę Polaków do niepodległości jako łatwiejszą niż ich rywala — Ukraińców. Droga ta jednak i dla Polaków nie była prosta, o czym świadczy krytyka społeczeństwa polskiego w latach wojny dokonana przez Piłsudskiego, porównującego rodaków do „lotnego piasku” lub „kamieni pokrytych

⁷³ *Materiały*, t. 1, s. 349–350; J. Gaul, *Służby*, s. 436.

⁷⁴ Instytut Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, Akta Józefa Piłsudskiego, t. 52. Nachrichtenstelle des k.u.k. MilKmdos Krakau, NA Nr. 6745 res, Stimmungbericht für den Monat September, Krakau, 8 X 1918.

⁷⁵ L. Mrocza, op. cit., passim; *Narodziny niepodległości w Galicji (1918–1919). Wybór dokumentów z archiwów lwowskich*, oprac. M. Przeniosło, Kielce 2007; M. Przeniosło, *Polska Komisja Likwidacyjna 1918–1919*, Kielce 2010. Zob. także ÖStA, AVA, Ministerium des Innern, Präsidiale, kart. 2119 (22/Galiz.). Nr. 24516, 5 XI 1918. K.k. Polizei-Direktor in Krakau, Nr. 45, Tagesrapport vom 29 X 1918. Konferenz der galizischen Reichsratsabgeordneten. W sprawie powołania Jana Morawskiego, byłego sekretarza ministerialnego przy byłym ministerstwie sprawiedliwości w Wiedniu, w grudniu 1918 r. na referenta w Wydziale Sprawiedliwości PKL w Krakowie — ÖStA, AVA, Präs. des Justizministerium, kart. 77, Z. 121, Amtsvortrag betreffend die Einberufung des Ministerialsekretars Dr. Johann Morawski zur polnischen Liquidierungskommission in Krakau, 30 XII 1918.

pleśnią”. Komendant obawiał się nie bez powodu, czy jego rodacy poradzą sobie w warunkach prawdziwej wolności — możliwości szerokiego wyboru i braku dawnej władzy zaborczej⁷⁶.

Książka *Od autonomii do niepodległości* Jerzego Z. Pająka skłania do refleksji nad losami Polaków w Wielkiej Wojnie i trudnymi relacjami nie tylko z odchodzącymi do przeszłości władzami monarchii habsburskiej, lecz także z sąsiadami ukraińskimi i żydowskimi. Wypada życzyć Autorowi przy opracowywaniu zapowiadanej drugiej części pracy, poświęconej wpływie wojny na życie społeczeństwa Galicji („Wojna a społeczeństwo. Galicja w latach 1914–1918”), aby sięgnął także do innych materiałów, zwłaszcza do tych przechowywanych w archiwach austriackich, i w ten sposób wzbogacił bazę źródłową oraz pogłębił problematykę badawczą.

A Farewell to the Habsburg Monarchy

Od autonomii do niepodległości. Kształtowanie się postaw narodowych i politycznych społeczeństwa Galicji w warunkach Wielkiej Wojny 1914–1918 (Kielce 2012) by Jerzy Z. Pająk deals with the shaping of national awareness among the population of Galicia in 1914–1918, and pays particular attention to mutual relations between the Polish, Ukrainian, and Jewish communities and the course of their emancipation from the partitioning power. The national and political stances of the population of Galicia were also moulded by other important factors discussed by the author; an essential role was played by local Austrian authorities as well as their central counterparts in Vienna involved in decisions of key importance for the fate of Galicia. The political and national attitudes of the inhabitants of the Austrian partition area were also influenced by the Roman Catholic and Greek Catholic Churches. The author conducted extensive research in archives in Poland and Lviv. Much information about relations between the Poles and the authorities of the Habsburg monarchy as well as Ukrainian and Jewish neighbours is to be found in material omitted by Pająk and contained in the Austrian State Archives in Vienna (Allgemeines Verwaltungsarchiv, Kriegsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv). These sources refer to numerous central institutions of the Austro-Hungarian monarchy, such as the imperial cabinet, the Austrian government, assorted ministries, the supreme military command, and the Intelligence and Counter-Intelligence services.

Translated by Aleksandra Rodzińska-Chojnowska

⁷⁶ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. 8, Warszawa 1937, s. 113, 205, 250.